
„ANTAGONISMUL” ÎN CADRUL TEORIEI VOLITIVE A APARIȚIEI
STATULUI ÎNTRE IDEILE ELABORATE DE THOMAS HOBBS, JOHN
LOCKE ȘI JEAN-JACQUES ROUSEEAU ȘI IMPACTUL LOR ASUPRA
CONTEMPORANEIETĂȚII

THE `ANTAGONISM' IN THE FRAMEWORK OF THE VOLITIVE
THEORY OF THE EMERGENCE OF THE STATE BETWEEN THE
IDEAS DEVELOPED BY THOMAS HOBBS, JOHN LOCKE AND JEAN-
JACQUES ROUSEEAU AND THEIR IMPACT ON CONTEMPORARYNESS

POZNEACOVA Veronica,
Studentă, USM

Consultant științific:
ARSENI Alexandru,
dr. hab., USM

Summary

*This article is a study dedicated to the works of Thomas Hobbs, John Locke and Jean-Jacques Rousseau, who are the authors of the **voluntary theory of the emergence of the state**. The main purpose of this article is, on the one hand, to analyze the voluntary theory of the emergence of the state through the prism of the political and philosophical doctrine of great thinkers and, on the other hand, through the prism of the implementation of this theory in practice. Thomas Hobbs in his treatise „Leviathan or The Matter, Forme and Power of a Commonwealth Ecclesiasticall and Civil”, promotes and develops the ideological base of absolute monarchy. John Locke, through his „Two Treatises of Government” and „A Letter Concerning Toleration”, justified the concept of political liberalism. Jean-Jacques Rousseau, in his work „On the Social Contract; or, Principles of Political Rights”, which is the quintessence of this thinker’s political ideas, promotes democratic ideas, by formulating the concept of natural and inalienable human rights. A comparative study of these doctrines of great philosophers allows us to emphasize the development of absolutist, liberal and democratic ideas, as well as the concept of state sovereignty and human rights. The implementation of the idea of the social contract, developed by Thomas Hobbs, John Locke and Jean-Jacques Rousseau, gives us the opportunity to highlight both authoritarian, liberal and democratic trends in the modern society.*

Keywords: Social contract theory, the origin of the state, society, human rights, Constitution, State, State power.

Introducere

Teoria contractului social își trage răgăcinile încă din Grecia Antică, fiind pentru prima dată formulată de Platon în dialogul Criton [2], însă o dezvoltare mai amplă a acestei teorii este legată de numele unor mari personalități ale gândirii umane cum ar fi Thomas Hobbes, John Locke, Jean-Jacques Rousseau. [3, p.67] Teoria contractului social se bazează pe 2 idei fundamentale, una dintre care constă în condiția primară a existenței umane reprezentată prin starea de natură, caracterizată prin faptul că în cadrul ei, indivizii, în lipsa unei autorități superioare constituite, înzestrată cu putere de a le impune comandamentele ei, trăiau în raporturi de deplină independență unii față de alții. Astfel concepută, starea naturală se traducea după unii (Hobbes), într-un război al tuturor împotriva tuturor, în timp ce pentru alții (Pufendorf, Locke, Jean-Jacques Rousseau) ea a însemnat o epocă a libertății și egalității. Pe de altă parte, după unii adepți ai școlii *ius-naturaliste*, omul în starea de natură, se bucură de o libertate totală și de dreptul nelimitat de a-și însuși tot ceea ce îl ispitesc (Thomas Hobbes sau Jean-Jacques Rousseau). Alții credeau, însă că, în starea de natură, conduita oamenilor a fost guvernată de legi naturale, impuse de voința divină prin intermediul rațiunii.[4, p.66] Trebuie să remarcăm faptul că fiecare dintre acești gânditori a prelucrat, a modificat, a introdus anumite particularități în teoria respectivă, iar adoptarea aceluiași punct de plecare a dus la punctele de sosire absolut diferite [5, p.20-21], ceea ce ne arată atât dezvoltarea gândirii politice, cât și cea a conceptului de suveranitate și putere de stat. Impotranța teoriei respective se manifestă prin faptul că aceasta stă la baza tuturor constituțiilor scrise, fiind, în același timp, și o sursă de inspirație pentru Marea Revoluție Franceză care a culminat cu adoptarea Declarației drepturilor omului și ale cetățeanului la data de 26 august 1789 prin care în Franța au fost puse bazele democrației moderne.

Scopul: În rezultatul cercetării ideilor politice promovate de Thomas Hobbes, John Locke și Jean-Jacques Rousseau ne-am pus drept scop analiza teoriei contractului social atât prin prisma doctrinei politice și filosofice a marilor gânditori, cât și prin prisma implementării acesteia în practică.

Obiectivele: În acest context am trasat următoarele obiective:

- a) A identifica esența teoriei contractului social în viziunea lui Thomas Hobbes, John Locke și Jean-Jacques Rousseau.
- b) A determina diferența între conceptele promovate de marii filosofi.
- c) A examina esența și importanța conceptului drepturilor omului în cadrul

„Antagonismul” în cadrul teoriei volitive a apariției statului între ideile...

teoriei respective.

- d) A determina premisele care au stat la baza apariției statului, determinînd trecerea de la societatea prestatală la acea organizată statal, formulate de Thomas Hobbes, John Locke și Jean-Jacques Rousseau.
- e) A examina importanța teoriei contractului social în cadrul științei dreptului, în general, și a dreptului constituțional, în particular.

I. Originele contractului social în viziunea lui Thomas Hobbes

În elaborare teoriei sale, care mai este numită teoria “liberalismului moral”[4, p. 173] Thomas Hobbes pornește de la considerație că omul nu este sociabil de la natura, el este în mod natural egoist, caută numai binele său propriu, este insensibil față de acel al altora.[8, p. 85] Dacă omul ar fi privit ca guvernat numai de natura sa, ar trebuie să se recunoască drept inevitabil un război permanent între fiecare individ și semenii săi, pentru că fiecare caută să aibă un folos în detrimentul celorlalți [8, p.85] Respectiv, omul, care este prin natura sa rău, mai rău decât animalele, dominate de legea junglei, plin de agresivitate și ticăloșie, devine lup pentru om, afirmă Thomas Hobbes, preluând vechiul adagiu latin formulat de Plaut: “homo homini lupus”[1, p. 54], iar condiția omului, așa cum era ea în starea de natură înainte de a intra în viașa socială, este un „bellum omnium contra omnes” [8,p. 85], adică un război al tuturor contra tuturor.

Analizând istoria Angliei, și anume Revoluția Glorioasă și impotrtața acesteia pentru sistemul constituțional englez observăm, că conceptul promovat de Thomas Hobbes care considera că întreagă putere de stat trebuie să fie concentrată în mâinele unui monarh puternic în realitate a eșuat, dând locul regimului politic democratic bazat pe respectarea drepturilor fundamentale ale omului, fiind introdus conceptul drepturilor inalienabile ale omului, ceea ce arată că oamenii tind spre libertate, ci nu spre ordine care se datorează conducerii statale puternice, spre asigurarea respectării drepturilor, ci nu spre pseudo stabilitate asigurată de puterea statală centralizată și concentrată în mâinele unei singure persoane. Respectiv, Revoluția Glorioasă reprezintă victoria libertății asupra despotismului, a legii asupra puterii arbitrare.

Considerăm oportun să menționăm un aspect crucial al contractului social descris de marele filosof și anume faptul că toți oamenii sunt egali atât din punctul de vedere fizic, cât și din cel al capacității intelectuale. Respectiv, anume egalitate este numită de filosof cauza războiului permanent al tuturor împotriva tuturor,

fiindcă egalitatea în capacități creează egalitate în speranța dobândirii scopului tuturor oamenilor manifestat prin dorința de păstrarea vieții și dobândirea plăcerilor.

Resferidu-ne la relațiile sociale în cadrul societății respective, observăm starea de neîncredere reciprocă care generează apatia războiului. Cum fiecare urmărește să-și apere viața și cum fiecare este chinuit de spaima de a nu suferi o moarte violentă, în starea naturală se naște setea de putere și neconținută lupta pentru putere, care nu încetează decât o dată cu moartea. Toate celelalte bunuri – averea, prietenia pot fi reduse la putere.[1, p. 54]

În această perioadă de timp caracterizată de Thomas Hobbes ca perioada războiului permanent a tuturor împotriva tuturor oamenii trăiesc fără nici o garanție a securității, în afară de cea care le este dată prin forța lor fizică, având dreptul să facă orice, chiar și să omoare pe cealaltă persoană[10, p.90] pentru că nu existau cei care să impună limite, să separe sau să repartizeze.[1, p. 54] În perioada războiului permanent nimic nu poate fi drept sau nedrept, nu există proprietate privată. Cu toate acestea, există anumite condiții ale păcii pe baza cărora oamenii pot încheia contractul social. Aceste condiții reprezintă legile naturale existente în epoca prestatală. Prima dintre aceste condiții se exprimă prin necesitatea de a crea și a respecta pacea, a face tot posibilul pentru a asigura securitatea proprie, iar următoarea lege naturală reclamă că persoana trebuie să se decida de drepturile sale dacă alții vor face același lucru.[10, p.90-96]

Respectiv, starea de război reprezintă o condiție unde oamenii, împărțiți în interior între frica de moarte și cautarea gloriei, cad inevitabil în relații de animozitate și, ca urmare a acestor stări, în fiecare se trezește conștiința necesității instituirii unei puteri politice care, ținându-i pe toți la respect, va putea să stabilească principiile unei păci și a unei concordii civile.[12, p.311] Prin urmare, pentru a scăpa de această viață insuportabilă, ființele umane izolate intră în relații, pentru a încheia un contract ca singur mijloc pentru asigurarea păcii între oameni[4, p. 174] prin care se trece de la Natură la Societate, de la Anarhie la Ordine și Justiție.[1, p. 55]

Așadar, filosoful susține că statul este întemeiat printr-un act voluntar, prin care fiecare om se angajează față de fiecare altul de a investi un terț (viitor suveran) cu dreptul de a governa, iar contractul social reprezintă o convenție a fiecăruia cu fiecare. În baza acestui contract oamenii trebuie să adopte o serie de decizii cumulative : a) refuzul fiecărei persoane la libertatea neîngădită, care este specifică omului în starea naturală; b) refuzul deplin și necondiționat al fiecăruia

„Antagonismul” în cadrul teoriei volitive a apariției statului între ideile...

om la statutul specific stării naturale și la drepturile subiective nelimitate; c) transferarea drepturilor indivizilor către stat; d) instituirea pentru șeful statului a dreptului exclusiv de a emite legi. [7, p. 92-93]

Prin urmare, pentru existența statului este necesar nu doar simplu acord (consentio) între oameni, ci este necesară și uniunea (unio) acestora. Statul, constituit astfel, adică prin uniunea completă a indivizilor, exercită și- în concepția lui Hobbes – el trebuie să exercite o suveranitate absolută (imperium absolutum).[4, p. 174] Așadar, esența contractului social se rezumă la faptul că oamenii își transferă drepturile lor naturale celor care guvernează, promițându-le o supunere necondiționată.[9, p. 47] Respectiv, în teoria contractului social elaborată de Thomas Hobbes întreaga putere de stat aparține monarhului, filosoful fiind un teoretician al absolutismului, [14, p. 21] fiindcă, în conformitate cu ideile promovate de marele filosof, întreaga putere de stat este concentrată în mâinile unei singure persoane, iar dreptul pentru Hobbes reprezintă voința statului, a Leviathanului măreț. În cadrul acestui concept nu există nici o forță care poate fi mai presusă decât puterea absolută a statului.

II. Necesitatea justiției- fundamentul teoriei contractului social după John Locke

În scrierile sale, John Locke a oglindit aspirațiile sociale și politice ale burgheziei engleze din timpul său. „Două tratat despre cărmuire” scrise de marele gânditor sunt considerate drept texte de bază ale doctrinei moderne democratice (ale constituționalismului, parlamentarismului, supremației dreptului) și ale prefigurării principale a liberalismului modern. S-ar putea spune că semnificația capitală a operei lui John Locke pentru gândirea și voința politică modernă este legată de idealul eliminării arbitrarului și al instituirii civilizației bazate pe reguli. [6, p. 162]

În elaborarea teoriei “liberalismului politic” marele gânditor a pornit de la considerație că libertatea și egalitatea fac partea din natura umană. Cu toate acestea, în perioada prestatală relațiile dintre oamenii erau bazate pe forță, fiindcă nu exista un drept pozitiv. Însuși conceptul dreptului implică reglementarea relațiilor dintre o ființă liberă cu o altă ființă liberă care se realizează în egalitate. Ca urmare, relații sociale între oameni se constituie în mod natural înainte oricărei convenții care să ducă la constituirea societății civile. Cu alte cuvinte, a existat o societate naturală înaintea oricărei societăți civile. Într-un fel, Locke merge în continuarea ideii aristotelice, aceea a omului ca ființă socială.

Referindu-ne la trecerea de la starea de natură la societatea civilă, John Locke afirma că aceasta a fost posibilă pentru că starea de natură are unele caracteristici care o apropie de societatea civilă și face posibilă această trecere. Astfel, fundamentează conceptul statului natural, care reprezintă un stat rațional, natural și prelegal. Starea naturală, în viziunea lui John Locke, nu reprezintă o realitate a haosului, o manifestare arbitrară a voinței și puterii nelimitate a fiecărei persoane, aceasta reprezentând o stare socială, caracterizată prin libertatea și egalitatea persoanelor, ordine și bunăstare a oamenilor.[7, p. 97] Temei pentru afirmarea doctrinării a unei astfel de stări naturale sunt: a) tendința fiecărui om spre instaurarea păcii și siguranței dintre oameni; b) acțiunile oamenilor își găsesc fundamente în raționalitate; c) dorindu-și atingerea siguranței și păcii în relațiile cu ceilalți oameni, fiecare om în mod necesar este „condamnat” a-și confunda interesele proprii cu interesele celorlalți oameni.[7, p. 97]

Potrivit doctrinei lui Locke, trecerea la societate civilă a avut loc, în urma unui consens general prin care oamenii au dorit un maxim de securitate și libertate. Esența teoriei sale Locke a exprimat astfel: “Omul în stare de natură este o ființă rezonabilă și liberă, dornică să trăiască bine. Pentru aceasta, el renunță voluntar, prin contract, la unele dintre pretențiile și prerogativele lui în favoarea statului, care îi datorează respect și protecție.”[16, p. 54] Contractul care stă la baza trecerii de la Statul natural la Statul civil poate fi denunțat dacă cei care dețin puterea nu se achită de obligația asumată. Ca urmare, oamenii, constituind statul, păstrează libertatea de a rezilia contractul în cazul în care conducerea statală nu le respectă drepturile și nu le poate acorda securitatea necesară, încălcând obligațiile asumate prin încheierea acestui contract, iar principiul oricărei asocieri nu poate fi decât consimțământul liber al fiecăruia, fiind încheiat în absența oricărei constrângeri. [1, p. 58]

Prin urmare ideea de bază promovată de Locke se manifestă prin faptul că omul intră în societate pentru a trăi liber, o lege nu este făcută pentru a îngrădi, ci pentru a face un agent inteligent și liber să acționeze conform propriilor sale interese; totodată, ea nu prescrie nimic decât în raport cu binele general al celor care îi sunt supuși. Din cele expuse mai sus putem deduce că obiectul contractului este garanția drepturilor naturale, nu suprimarea lor în favoarea suveranului așa cum a gândit Hobbes. Singurul drept pe care asociații îl pun la dispoziția societății civile este acela de a pedepsi și de a face dreptate. [6, p. 167] Ca urmare, scopul principal al apariției statului este asigurarea securității și libertății oamenilor prin înstituirea puterii judiciare, a aparatului de constrângere organizat politic, existența căruia reprezintă o trăsătură distinctă a puterii politice ce se manifestă

„Antagonismul” în cadrul teoriei volitive a apariției statului între ideile...

prin activitatea legislativă și executivă [7, p. 97], care garantează respectarea legilor pozitive înstituite de statul respectiv.

Ca urmare, în conformitate cu teoria susținută de marele gânditor, puterea politică nu trebuie să fie absolută, ea trebuie să aibă limite. Scopul oricărei puteri politice trebuie să fie conservarea vieții, libertății, bunurilor, într-un singur cuvânt, proprietăților de orice fel ar fi. Dacă acest scop nu este respectat, guvernul va intra în conflict cu societatea civilă și se va reveni la starea naturală pe care contractul social tocmai voia să o depășească. Ca în orice contract, dacă una din părțile îl violează, nu mai poate să o lege pe cealaltă. [6, p. 167] Observăm că rolul principal în cazul eventualei rezilieri ai contractului social joacă anume societatea civilă, rolul căreia este efectuarea controlului permanent asupra guvernărilor care exercită efectiv puterea de stat. Anume societatea civilă trebuie să depisteze eventualele încălcări a obligațiilor asumate de guvernare și să efectueze o presiune asupra guvernării, ca aceasta să nu devieze de la scopul înstituirii statului –siguranța și respectarea drepturilor și libertăților cetățenilor- și să nu eschiveze de la obligațiile asumate.

Plus la această, prin instituirea puterii legislative și executive, poporul nu renunță la partea sa de suveranitate. Dacă aceste puteri vor confisca în favoarea lor drepturile poporului, acesta nu mai este ținut de contractul încheiat și va putea recurge chiar la forță (dreptul la revoluție) pentru a înlocui pe cei care guvernează. Există și posibilitatea inversă, ca guvernării să recurgă la mijloace de constrângere pentru ca cetățenii să respecte regulile stabilite pentru atingerea binelui comun, [6, p. 168] însă recurgerea la forță nu trebuie să ducă la încălcarea condițiilor contractului social, iar cei care se află la guvernare nu trebuie să abuzeze de acest drept. Prin această concepție, marele gânditor legitimează revoluția, [6, p. 168] acest drept rezultând din natura “pactului social”, statul nu poate ieși din cadrul acestuia, întreaga lui activitate trebuie să se subordoneze scopului societății, „Binelui Comun”.[4, p. 174]

Referindu-ne nemijlocit la conceptul drepturilor naturale ale omului, pentru Locke, aceasta reprezintă o altă limită a puterii politice, pentru apărarea cărora ea a fost instituită. [6, p. 168] În “Eseu asupra guvernării civile”, John Locke arată că starea naturală nu este o stare de război, că omul are drepturi imprescriptibile, pe care societatea nu le crează, ci trebuie să le apere printre care: 1. Dreptul de proprietate; 2. Dreptul de libertatea personală, 3. Dreptul la legitima apărare, de care ține dreptul de a pedepsi. Prin intrare în societate nu se renunță, decât la acest drept de a pedepsi, iar cetățenii nu cedează deci statului

drepturile și libertățile lor, ci numai puterea sancționatorie.[1, p. 58] În cadrul conceptului drepturilor omului gânditorul poziționa dreptul de proprietate ca principalul drept al omului, fiind dreptul de a descoperi și dreptul de a-și apăra libertatea.[17, p. 333] Ca urmare, dreptul natural de a fi liber este legat de dreptul de proprietate. Observăm că pe lângă libertate și egalitate, dreptul de proprietate și dreptul patern ocupă un loc de prim rang.[6, p. 166]

În strânză legătura cu conceptul drepturilor omului este cel al liberății caracteristice pentru epoca prestatală. Libertatea este percepută de Locke în calitatea de primul drept natural fundamental, iar dreptul, în sensul său autentic, este întemeiat pe ideea de libertate.[11, p. 108]. În baza acestui drept natural oamenii își valorifică partea rămasă a „piramidei” drepturilor naturale. Totodată, libertatea obligă la respectarea legilor, excluzându-se, astfel, posibilitatea manifestării liberății în calitate de practică a liberului arbitru și haos.[7, p. 97-98] Ca urmare, omul, potrivit doctrinei lui Locke, își păstrează o anumită libertate în raport cu statul. Repezentanții statului nu sunt în drept să extindă activitatea statului peste limitele, impuse de legislație, organelor publice. Relațiile sociale, ce depășesc competențele statului constituie domeniul manifestării libertăților cetățenilor. Numai în acest mod este posibilă evitarea „înghițirii” persoanei de către stat.[7, p.98]

Pentru ca oamenii să păstreze libertatea inerentă stării naturale John Locke înaintea o serie de principii în vederea transformării ideii liberării în practică a liberății printre care: a) activitatea unui astfel de stat trebuie să fie întemeiată pe respectul drepturilor naturale ale omului; b) în activitatea unui stat al liberății trebuie să fie respectat principiul separației puterilor în stat în puterea legislativă, puterea executivă și puterea federativă; c) un alt principiu al instituirii regimului liberății în stat este principiul legalității.[7, p. 98] Respectiv, statul nu devine un Leviathan atotputernic, care unul singul se bucură de plentitudinea drepturilor, oamenii fiind lipsiți de ele. Locke poziționează legile mai presus decât puterea statală, care poate acționa doar în limitele stabilite de lege. [1, p. 59]

Ca urmare gânditorul îmbină stabilitatea pe care o asigură statul cu libertatea omului în starea naturală a lui. Ca urmare, omul nu este nevoit să aleagă între starea de primejdie și libertatea sau starea de siguranță și lipsa totală de drepturi delegate suveranului.

III. Ordinea- termenul contractului social după Jean-Jacques Rousseau

Referindu-ne la teoria contractului social elaborată de Jean-Jacques

„Antagonismul” în cadrul teoriei volitive a apariției statului între ideile...

Rousseau trebuie să remarcăm faptul că filosoful a fost cel mai reprezentativ dintre gânditorii secolului al XVIII-lea, care s-a pus în slujba libertății și ale cărui idei au influențat puternic revoluțiile franceză și americană, legislația revoluționară din Franța, teoriile politice care au urmat aceste revoluții, precum și filosofia dreptului.[9, p. 55]

Gândirea politică a lui Jean-Jacques Rousseau se sprijină pe două ipostaze: a) societatea civilă a corupt starea de natură; b) Societatea civilă nu este acceptabilă decât dacă are la baza „un pact social”. [3, p. 68] Filosoful consideră că „omul natural” este liber și independent, iar „ omul social” este prizonier într-o lume a aparențelor, într-o societate factică și opresivă. [20, p. 110] Jean-Jacques Rousseau afirma că prima sursă a răului este inegalitatea din care provin bogățiile; cuvintele sărac și bogat sunt relative și pentru că acolo unde oamenii sunt egali nu vor exista nici bogați, nici săraci.[6, p. 171]

În starea sa naturală oamenii sunt liberi și independenți,[6, p. 172-178] Jean-Jacques Rousseau afirmând că oamenii se nasc liberi și egali. [15, p. 414] Gânditorul descrie omul primitiv ca fiind un fel de animal dominat de instincte fizice.[6, p. 172-178] Esența umană se definește prin anumite trebuințe, anterioare rațiunii: conservarea individuală, respingerea suferinței și a morții. Pe ele se întemeiază dreptul natural. În starea naturală omul acționează conform cu trebuințele sale esențiale, cu pasiunile și dorințele sale firești.[21, p. 122] În perioada respectivă omul putea face tot ce vroia și în acest sens el era liber, nefiind nici moral nici imoral, ci pre-moral. Singura pornire a ființei umane era iubire de sine, indiferentă la bine și la rău.[6, p. 172-178] Astfel omul natural era fericit fără să se gândească la fericire; liber fără a face uzaj de libertatea sa; independent, căci era privat de toate relațiile durabile cu apropiații săi; inocent, prin absența oricărei conștiințe morale.[23, p. 112]

Din cele expuse mai sus putem deduce antagonismul în cadrul teoriei contractului social. În conformitate cu ideile elaborate de Jean-Jacques Rousseau în starea presocială omul trăia într-adevăr izolat de alți oameni, dar nu de frica acestora, cum afirmă Hobbes, ci pentru că pur și simplu omul nu avea nevoie de ceilalți oameni. Pentru că omul este bun de la natura [22, p. 169] el nu poate fi lup pentru ceilalți oameni, iar viața omului neangajat în societate nu este un război fratricid, ci dimpotrivă, o viață tihnită și pașnică, trăită în fericită sălbăticie.[1, p. 74] Cu toate acestea, starea naturală este guvernată de o lege naturală, filosoful considerând că nu există libertate în afara legii, nici loc unde cineva să poată scăpa domniei legii. Chiar și în starea de natură omul nu este liber decât prin

mijlocirea legilor naturii care guvernează totul.[23, p. 139] Efectul legii naturale nu este să limiteze puterea, ci să fixeze condițiile de legitimare a puterii, fiindcă forța nu crează un drept, iar omul nu este obligat să dea ascultare decât puterii legitime.[9, p. 55]

Așadar, starea sălbatică în care trăiește omul descrisă de Jean-Jacques Rousseau este doar o perioadă de tranziție. Strângerea relațiilor dintre oameni a dus cu timpul la apariția societății care, în optica lui Jean-Jacques Rousseau, a fost sursa decăderii omului; cheia mecanismului de formare a societății este socotită instituirea inegalității de avere, care ar fi apărut atunci când, un om mai tare a încercuit un câmp spunând „acesta este al meu”. [22, p. 127] Așadar, începând de la starea naturală în care oamenii sunt liberi, egali și independenți, care este urmată de apariția instituțiilor politice ce au avut rolul de socializare a oamenilor, în perioada în care nici o putere a omului asupra omului nu era nici naturală, nici providențială, [6, p. 172-178] oamenii ajung în situația în care societatea începe să reprezinte o adevărată cutie a Pandorei, căci omul este născut liber și cu toate acestea el este în lanțuri. Principiul antropologiei rousseauiste este credința în bunătatea naturală a omului, pe care societatea, civilizația l-au pervertit, l-au făcut rău și nefericit. Respectiv, scopul creării teoriei contractului social este cautarea modalității de a restitui omului civilizat, actual, drepturile lui naturale fundamentale- libertatea și egalitate- și de a le proteja prin mijloace adecvate. [1, p. 74-75] Teoria contractului social reprezintă o formă ideală de asociație, în care apartenența la un corp politic nu distruge libertatea indivizilor, căci în contractul social indivizii încredințează pentru un moment drepturile lor statului, care apoi le redă tuturor cu nume schimbat (nu ca drepturi naturale, ci ca drepturi civile), în acest mod actul fiind îndeplinit în mod egal de toți, nici unul nu va fi privilegiat; egalitatea este deci asigurată. Fiecare își păstrează libertatea sa, pentru că individul se supune numai fața de stat, care este sinteza libertății individuale. Prin transformarea drepturilor naturale în cele civile, statul asigură cetățenilor acele drepturi pe care le posedau deja de la natura, iar după încheierea acestui contract oamenii rămân liberi și egali ca și în starea naturală, în timp ce drepturile lor dobândesc o garanție protectoare, care lipsea anterior. [15, p. 410] Filosoful afirmă că ordinea, care este unul din motivele asocierii și formării statului, este un drept sacru care stă la baza tuturor celorlalte. “Contractul social” trebuie să se întemeieze pe voința liberă a oamenilor care înțelege să se supună unei voințe comune încărcată în stat. [4, p. 174]

Respectiv, în viziunea marelui filosof statul nu poate fi legitim decât în virtutea unei convenții prin care contractanții consimt liber la formarea

„Antagonismul” în cadrul teoriei volitive a apariției statului între ideile...

unui corp politic, iar statul nu-și poate justifica existența decât prin garantarea drepturilor oamenilor.[9, p. 58] Iar când aceste drepturi sunt violate de stat sau de organele lui, atunci este violată însăși baza statului, și atunci individul însuși nu mai este ținut să respecte statul, deoarece statul, călcând acele drepturi sacre și inviolabile pe care el și le rezervase printr-un contract social, a rupt el însuși acest contract, deci părțile contractante se despart, una din ele nerespectând contractul.[19, p. 26] Acest contract se bazează pe consimțământul unanim. Respectiv, teoria contractului social a lui Jean-Jacques Rousseau pune pentru prima oară în joc voința umană, iar asocierea oamenilor este un act de delibereare; o decizie prin care oamenii, contrar tendințelor lor naturale se asociază pentru a face față împreună amenințărilor. Considerăm oportun să subliniem faptul că prin această asociere libertatea omului trebuie să rămână neatinsă. Altfel spus, asocierea trebuie să fie pusă în slujba înzestrărilor naturale ale omului.[6, p. 172-178]

IV. Consecințele teoriei contractului social

a) *Thomas Hobbes*

Actualitatea teoriei contractului lui Thomas Hobbes se explică prin faptul că absolutismul predicat de acest filosof este susceptibil de trei forme de stat – dictatorială, autoritară și conservatoare- căroră istoria le-a rezervat destine diferite: prăbușirea, transformarea în contrariul ei sau demontarea urmată de folosirea unor „piese detașabile”. Respectiv teoria lui Thomas Hobbes a fost realizată în practică de dictatura totalitară a statului fascist, nazist sau comunist în cadrul căroră puterea de stat putea fi caracterizată ca cea tiranică, exclusivă, infailibilă, atotștiitoare, pretinsă eternă, reprezentând forma aberativă, exasperată a absolutismului, un Thomas Hobbes dincolo de Hobbes. Toate aceste regimuri politice au fost condamnate la sentința istorică prin înfrângerea catastrofală sau autodescompunerea. Actualmente dispărută, rămâne de văzut dacă și cum fundamentalismul religios și terorismul politic vor putea genera altă formă statală asemănătoare. Ideile lui Thomas Hobbes au fost dezvoltate și în cadrul regimului autoritar, de mână forte, eventual militară, care desființează opoziția fătășă, recurge frecvent la comandă și constrângere, însă are limite și este susceptibil de corectare. Justificat uneori prin urgențe istorice, poate fi temporar acceptat sau suportat. Ca exemplu poate fi numit regimul lui Franco care a respectat principiul proprietății și a avut multă vreme sprijinul armatei și al bisericii. Aceasta corespunde unui Thomas Hobbes controlat. Posibilitatea de trecere spre un regim contrariu, liberal a fost dovedită în Spania și în Chile. Ca exemplu de o altă implementare a ideilor lui Thomas Hobbes poate fi numit statul

conservator, puternic și stabil, care permite opoziția și constatarea, „învățând” de la ele. Bismarck a coexistat cu socialismul parlamentar, pretinzând că face și el un „socialism de stat” cu uniforme și în cadență militară. În România interbelică, Brătianu, “vizirul” a guvernat potrivit constituției democratice din 1923 și cu o presă care avea libertatea să-l numească vizir. Din acest autoritarism desuet, rămân „piese detașabile”, valabile în democrație, precum asigurarea stabilității, apărării ordinii și capacitatea de decizie competentă și „de sus”, adică deasupra demagogiei populiste. [13, p. 90]

În sfârșit, considerăm oportun să cercetăm două argumente în favoarea actualității absolutismului monarhic susținut de Hobbes. Cel dintâi, formulat de Bertrand Russell, constă în afirmarea că există o tendință de creștere a puterilor statului, așa cum dorea Hobbes, iar cel de al doilea se prevalează de altă tendință, la fel de generală, spre personalizarea puterii (exemple tipice: Tudorii, De Gaulle, președinții Statelor Unite). Răspunsul nostru nu este favorabil lui Hobbes. Nu crește absolutismul puterii statale, ci mijloacele ei tehnice, financiare, militare, capacitatea de acțiune, de impact, de intervenție. Cât privește fenomenul de personalizare a puterii, care a fost inițiat și dezvoltat de Machiavelli, sporirea dimensiunilor și complexitatea problemelor reclamă, ca în istoria romană, apariția unui centru de decizie unic, puternic și eficient, dar acest centru nu stăpânește absolut și necontrolat „supușii”, cum voia Hobbes, ci este discutat, controlat și uneori distituit de aceștea. De Gaulle cade în urma unui plebescit, Nion e silit de presă să demisioneze. “Suveranii” actuali sunt interogați de mass-media, anchetați de procurori, suspectați de opinia publică, terorizați de indicele de popularitate. Dacă puterea monarhică franceză era odinioară temperată de cântece satirice, cea republican-prezidențială este temperată de vulnerabilitate. [13, p. 90-92] Respectiv, observăm că tendințele spre putere absolută în cadrul democrației sunt limitate cu succes.

b) *Jean-Jacques Rousseau*

Referindu-ne la paradoxurile conceptului elaborat de Jean-Jacques Rousseau trebuie să remarcăm faptul că din punctul de vedere științific, pur științific, azi nu se mai poate tăgădui că: întreagă această concepție are o bază falsă, o bază greșită și istoricește, din punct de vedere istoric, și din punct de vedere al interpretării realității. Greșită din punct de vedere istoric, fiindcă nicăieri și niciodată un stat nu s-a născut printr-o convenție încheiată între oameni care ar fi trăit înainte liberi și independenți în afara de societate. Astăzi se mai pune la îndoială că omul nu s-ar fi născut în societate, căci atunci când omul s-a deferențiat din masa lumii animale printr-o specie deosebită el trăia deja în societate, respectiv, omul niciodată nu a

„Antagonismul” în cadrul teoriei volitive a apariției statului între ideile...

trăit izolat. Astfel stând lucrurile, omul fiind născut în societate, toate întrebările și teoriile ca explicație istorică dispar. Plus la această, trebuie să remarcăm faptul că este necesar să nu confundăm societăți primitive cu statele moderne de azi. Dacă ne vine să apreciem stare indivizilor din societățile primitive putem afirma că statul s-a născut dintr-o altă stare socială în care individul a fost mult mai puțin liber ca în stat. Așa că istoricește nu-i adevărat că statul s-a născut printr-o Convenție expresă sau tacită intervenită între oameni liberi și independenți. Nu putem nega faptul că această concepție nu-i adevărată nici ca interpretare a realității, pentru că ori de câte ori se găsesc drepturi care într-un moment dat, într-o epocă dată par sacre și inviolabile, provoacă indignarea că statul ar putea interveni acolo. Însă cu timpul se schimbă mentalitatea unei societăți în așa mod, în așa chip, că ceea ce mai înainte era considerat ca un sacrilegiu cu timpul devine o necesitate imperioasă, care trebuie să fie satisfăcută pentru ca societate să poată progresa, o nevoie absolută a unei vieți de stat. Așadar, această stare naturală descrisă în teoria contractului social este pur și simplu o presupunere gratuită, că ea n-a existat niciodată, n-a existat nici istoricește și nu se poate justifica, pentru că de fapt statul nu este decât o forma a vieții sociale, pentru că omul e o ființă socială prin însăși firea lui și, prin urmare, delimitarea puterii statului nu se poate căuta în drepturile inviolabile și imprescriptibile anterioare statului. Cu toate acestea, scopul principal al teoriei lui Jean-Jacques Rousseau constă în încercarea de a delimita puterea statului prin drepturi inviolabile și anterioare statului, iar dacă statul n-ar ține seama de dânsese, ar trece peste ele, le-ar viola, atunci indivizii, membrii și statului sunt degajați, contractul social a fost încălcat de una din părți, deci cealaltă parte contractantă e liberă și poate opune orice rezistență pentru a-și apăra drepturile sale. [19, p. 26-32]

Actualitatea teoriei Contractului social lui Jean-Jacques Rousseau a fost exprimată de marele constituționalist român Constantin Stere astfel : „Pentru că a descoperit aceste principii și pentru ca să fie stabilită însăși baza statului, contractul social , care i-a dat naștere și care delimitează puterea statului și puterea organelor sale, marea Revoluție Franceză a formulat aceste principii, aceste drepturi, pe care omul, intrând în stat, și le-a rezervat în marea Declarație a drepturilor omului și cetățeanului. Și această Declarație a drepturilor omului și cetățeanului, sub diferite forme, face parte din cele mai multe constituții scrise ale vremii noastre, ... așa că se poate zice că dreptul pozitiv modern este pătruns de această concepție a temelilor statului și a drepturilor născute din concepția individualistă, din concepția drepturilor individuale.” [19, p. 26] Plus la această, importanța conceptului lui Jean-Jacques Rousseau se manifestă prin faptul că el promovează o morală de maximă urgență și pentru zilele noastre: „ Este vădit

împotriva naturii ca un mănunchi de oameni să se îmbuibă peste măsura, în timp ce mulțimea înfometată e lipsită de cele necesare.”[3, p. 70]

Respectiv, cel mai mare merit al lui Jean-Jacques Rousseau este încercare de a justifica, de a fundamenta conceptul drepturilor omului, de a arăta că fiecare ființă umană este sacră și inviolabilă prin sine însuși, prin existența sa, prin faptul că oamenii se nasc și rămân liberi și egali în drepturi. Improtanța conceptului în discuție iese la iveală prin încercarea marelui gânditor de a ne feri de puterea absolutistă, de regimul totalitar, de situația în care existența unui stat devine mai importantă decât binele cetățenilor, de timpurile în care oamenii își sacrifică viața pentru asigurarea existenței marelui Leviathan atotputernic, dar crud și nemilos. Indemnul lui Jean-Jacques Rousseau s-a materializat din punctul de vedere juridic în Constituția statului Massachusetts, din 1780, care precedase Constituția Statelor Unite ale Americii cu șapte ani, fiind întâia de acest gen în lume. Articolul 1 al acestei Constituții declară *Toți oamenii se nasc liberi și egali și au anumite drepturi naturale, esențiale și inalienabile; printre care se pot menționa dreptul de a se bucura și a-și apăra viețile și libertățile; acela de a achiziționa, posedă și proteja proprietatea personală; în fine, acela de a căuta și obține siguranța și fericirea.*[24] Aceași idee a triumfat și la data de 4 iulie 1776, fiind consfințită în Declarația de independență a SUA, reprezentând unul din pilonii democrației americane: *Considerăm ca evidente prin ele însele adevărurile următoare: toți oamenii sunt creați egali; ei sunt înzestrați de Creator cu anumite drepturi inalienabile; printre aceste drepturi se află viața, libertatea și căutarea fericirii.*[25] Formularea a fost considerată de atunci un punct de răscruce în toate constituțiile democratice, respectiv în toate documentele referitoare la drepturile ființei umane, care au urmat celei americane. Mai târziu această idee a fost consfințită în Declarația Universală a Drepturilor Omului din 10 decembrie 1948 proclamată de Adunarea Generală a O.N.U. care în art. 1 proclama: *„Toate ființele umane se nasc libere și egale în demnitate și în drepturi. Ele înzestrate cu rațiune și conștiință și trebuie să se comporte unii față de altele în spiritul fraternității.”*[26] În acest articol observăm și un răsunset la Revoluției Franceze care a proclamat ca deviz național „Liberté, Egalité, Fraternité”, consfințind în art. 1 al Declarația drepturilor omului și ale cetățeanului (26 august 1789): *„Oamenii se nasc și rămân liberi și egali în drepturi. Deosebirile sociale nu pot fi întemeiate decât pe utilitate publică.”*[18] Respectiv, ideile marelui filosof francez Jean-Jacques Rousseau au triumfat gândirea politică și juridică a umanității, fiind proclamate, respectate și garantate atât la nivel local cât și la nivel mondial, oferind oamenilor drepturile, protecție și egalitate, reprezentând în același timp și un triumf împotriva absolutismului și dispreț față de demnitatea umană.

V. Aplicabilitatea practică a teoriei contractului social în legislația Republicii Moldova

Pornind de la cele expuse mai sus trebuie să remarcăm faptul că în cadrul teoriilor elaborate de marii filosofi contractul social nu a căpătat o formă clară, fiind capabil să producă efectele juridice. Prin urmare, principalul merit al filosofilor respectivi, în general, și a lui Jean-Jacques Rousseau, în particular, este fundamentarea filosofico-juridică a conceptului drepturilor care stă la baza majorității constituțiilor lumii. În Constituția Republicii Moldova necesitatea respectării și ocrotirii ființei umane a fost ridicată la nivelul principiului imperativ, fiind stipulată în art. 1 alin. (3) care proclamă “Republica Moldova este un stat de drept, democratic, în care demnitatea omului, drepturile și libertățile lui, libera dezvoltare a personalității umane, dreptatea și pluralismul politic reprezintă valori supreme și sînt garantate.”[27] Importanța prevederii respective se manifestă prin stabilirea atributelor și valorilor supreme ale statului, în cadrul cărora este subliniată demnitatea omului, care se manifestă atât în raport cu propria persoană, cât și în raport cu ceilalți membri ai societății. Prin urmare, numai în măsura în care se prețuiește pe sine, omul se poate bucura pe deplin de viață și poate găsi resursele interioare pentru dezvoltarea personalității sale. Pe de altă parte, numai în măsura în care se bucură de aprecierea celor din jur, de stima, respectul și considerația celorlalți, omul poate găsi, în sfera relațiilor sociale, cadrul corespunzător de manifestare. Respectiv, participând la relațiile din cadrul societății, având o anumită conduită în ele, persoana dobândește spiritul de autoprețuire și aprecierea celor din jur.[28, p. 27-28] Trebuie să remarcăm faptul că legiuitorul nostru a sesizat faptul că fără valorificarea ființei umane, atributul inalienabil al căreia este demnitatea, nu poate fi constituită o societate puternică, că respectul față de om fără deosebire de rasă, naționalitate, origine etnică, limbă, religie, statutul social, situație materială, comportamentul persoanei și alte criterii poate fi una reală, doar pornind de la sublinierea importanței demnității ființei umane. Statul, în general, și dreptul constituțional, în particular, nu oferă persoanei un anumit stat juridic, care este determinat de alte ramuri de drept printre care dreptul civil care în mare parte se referă la părțile contractante, dreptul penal care determină statului persoanei în cadrul procesului penal ca făptuitor, inculpat, deținuț, condamnat și alte ramuri de drept, ci se referă la persoana, utilizând categorie generală de om și reglementând drepturile și libertățile inalienabile oricărei ființe umane, care sunt garantate și ocrotite de stat. Pentru ca persoana să beneficieze de această protecție nu există careva obligații sau condiții suplimentare. Simplitate și, în același timp, complexitatea drepturilor și libertăților fundamentale ale omului se manifestă prin faptul că însăși existența

persoanei este unică condiție pentru ca acesta să se bucure de protecția statului.

Prin urmare, întorcându-ne la prevederile constituționale, formula “valori supreme și garantate” tinde să arăte locul pe care îl dețin elementele menționate în art. 1 alin. (3) în ierarhia valorilor generale ale societății. Respectiv, nimic nu poate aduce un prejudiciu mai mare decât încălcarea sau nerespectarea vreunei dintre aceste valori, care sunt situate pe cea mai înaltă treaptă, mai sus de care nu există nimic alt ceva. Garantarea valorilor supreme se exprimă prin: încorporarea lor în Legea Supremă, obținând astfel forță juridică de normă constituțională; posibilitatea recunoașterii lor pentru o persoană, în mod silit, prin intermediul instanței de judecată; posibilitatea contralului constituționalității legilor și controlului judiciar al actelor administrative; controlul parlamentar; aplicarea actelor internaționale referitoare la drepturile și libertățile omului; imposibilitatea restrângerii drepturilor pe o altă cale decât prin lege.[28, p. 31]

Trebuie să remarcăm faptul că principiul nu trebuie să fie doar unul declarat, ci și implementat în practică. Ca împlimentarea principiilor enunțate supra, considerăm oportun să menționăm prevederea art. 16 din Constituție care proclamă că respectarea și ocrotirea persoanei constituie o îndatorire primordială a statului.[27] Teza respectivă stipulată în art. 16 alin. (1) întărește poziția ființei umane în cadrul valorilor ocrotite de stat. Statul se obligă să respecte și să ocrotească persoana, iar Constituția stabilește că respectarea și ocrotirea persoanei sunt plasate pe primele poziții în categoria obligațiilor statului, prin urmare, și persoana se află în vârful piramidei ierarhice a valorilor ocrotite și garantate de Constituție.[29, p.86] Lipsa măsurilor de protecție adecvate duce la încălcarea prevederilor art. 16 din Constituție, potrivit cărora respectarea și ocrotirea persoanei constituie o îndatorire primordială a statului.[30] Prin urmare, principiile enumerate nu au numai caracter declarativ, ci sunt implementate în practică, statul asumându-și obligația de a respecta drepturile, libertățile și demnitatea omului, reprezentând o continuare și o finalitate a noțiunilor statului de drept și democratic, precum și o primă afirmare expresă a esenței oricărui stat de drept democratic, care, în ultima instanță, este Omul, ca ființa umană și ca izvor al politicii statului. Omul este punct de reper, împrejurul căruia se creează și funcționează, pentru a realiza interesele generale a națiunii, toate autoritățile publice.[28, p. 32]

Concluzii. Pornind practic de la aceeași bază: starea naturală prestatală a omului gânditorii ajung la concluzii diametral opuse în argumentare teoriei contractului social:

„Antagonismul” în cadrul teoriei volitive a apariției statului între ideile...

1. Starea ferească a omului:

- a) Thomas Hobbes vede societatea ca un război permanent al tuturor împotriva tuturor.
- b) John Locke afirmă că în epocă prestatlă a existat o stare socială, caracterizată prin libertatea și egalitatea persoanelor, ordine și bunăstare a oamenilor
- c) J.-J. Rousseau consideră că oamenii au trăit fericit, bucurându-se de libertate și egalitate.

2. Motivația încheierii contractului social

- a) La Hobbes oamenii încheie contracul social pentru a-și asigura securitatea.
- b) La Locke oamenii constituie statul pentru a dobândi securitatea și libertatea.
- c) În cadrul teoriei promovate de J.J. Rouseeau statul este creat cu scopul de a asigura securitatea oamenilor și democrație.

3. Deținătorul suveranității:

- a) După Thomas Hobbes suveranitatea aparține monarhului, iar forma de guvernământ este monarhia absolută.
- b) John Locke fundamentează conceptul suveranității populare, poporul fiind deținătorul plenipotențiar al puterii de stat, forma de guvernământ promovată de gânditor este republica în cadrul democrației liberale și a liberalismului politic.[4, p. 174]
- c) În conformitate cu ideile lui J.J. Rouseeau suveranitatea aparține poporului în cadrul democrației directe, iar forma de guvernământ promovată de marele filosof este republica.

4. Raportul între stat și om

- a) După Hobbes statul dispune de o singură obligație- asigurare securității cetățenilor.
- b) După J. Locke statul trebuie să garanteze libertatea, siguranța persoanelor și respectarea drepturilor naturale ale omului.
- c) După J.J. Rouseeau, funcția principală a statului este asigurarea binelor

comun și garantarea drepturilor și libertăților fundamentale.

5. Sfera drepturilor omului:

- a) După Thomas Hobbes ele se limitează doar la opunerea împotriva opresiunii;
- b) După John Locke, formând statul, oamenii păstrează toate drepturile naturale anterioare statului.
- c) După J.J. Rousseau, drepturile omului după natura lor sunt universale și anterioare statului.

6. Deținătorul drepturilor și libertăților fundamentale:

- a) După Hobbes oamenii transferă toate drepturile sale statului
- b) După Locke oamenii își păstrează drepturile anterioare statului printr-o care dreptul de proprietate, dreptul de libertatea personală, dreptul la legitima apărare.
- c) După J.J. Rousseau oamenii își păstrează drepturile naturale, îmbrăcând aspectul juridic în contract.

7. Drepturile participanților contractului social:

- a) După Hobbes decizia de reziliere a contractului odată încheiat aparține doar suveranului, adică monarhului;
- b) După Locke, oamenii au dreptul să rezilieze contractul în cazul în care statul nu-și onorează obligațiile asumate, care poate fi realizate prin revoluție.
- c) După J.J. Rousseau, cetățenii, oamenii sunt autorii contractului social, care au dreptul să rezilieze contractul, dat fiind faptul că statul nu-și îndeplinește clauzele contractuale.

8. Consecințele juridice a teoriei contractului social

- a) Contractul social al lui Thomas Hobbes nu are careva consecințe juridice.
- b) Ideea contractului social promovată de J. Locke și J.J. Rousseau se materializează în Constituție, care reprezintă o garanție a respectării drepturilor și libertăților fundamentale ale omului și fundamentează conceptul suveranității populare.

9. Consecințele și bazele juridice doctrinare ale aplicării contractului social:

„Antagonismul” în cadrul teoriei volitive a apariției statului între ideile...

- a) După T. Hobbes regimurile politice dictatoriale, totalitare.
- b) După H. Locke – regimurile politice liberale.
- c) După J. J. Rouseeau- regimurile politice liberale și democratice.

Referințe bibliografice:

1. GEORGESCU Ș. *Filosofia dreptului. O istorie a ideilor din ultimii 2500 de ani*. București, ALL BECK, 2001
2. Платон диалог КРИТОН. *Disponibil: <http://psylib.org.ua/books/plato01/02krito.htm>*
3. NEGRU B., NEGRU A., *Teoria generală a dreptului și statului*, Bons Offices, Chișinău, 2006,
5. ARSENI A., *Drept constituțional și instituții politice: Tratat*, Ed. A 2-a, Chișinău: CEP USM, 2019, vol.1
6. DRĂGANU T., *Drept constituțional și instituții politice. Tratat elementar*. Vol. 1. Cluj-Napoca: Lumina Lex, 2000
7. POPA N., DOGARU I., DĂNIȘORG., DĂNIȘORD.C., *Filosofia dreptului. Marile curente*, București, ALL BECK, 2002
8. RÂBCA E., ZAHARIA V., MĂRGINEANU V., CIOBANU R., *Filosofia dreptului*, Chișinău, Artpoligraf, 2016
9. G. DEL VECCHIO, *Leții de filosofie juridică*, București, Ed. Europa Nova, 1933
10. BĂDESCU M., *Conceptele fundamentale în teoria și filosofia dreptului, Școli și curente în gândirea juridică*, Lumina Lex, București, 2002
11. ГОББС Т., Левиафан, Ed. Мысль, Moscova 2001
12. CAPCELEA V., *Filosofia dreptului: Manual pentru instituții de învățământ superior*, Chișinău, Editura Arc, 2004
13. ZORKA I. CH., *Gradus philosophiques*, Paris, Flammarion, 1994
14. GEORGESCU P.A., *Filosofia dreptului în contextual actualității. Tratat și antologie de texte*, București, Editura Universității Titu Maiorescu, 2001
15. CHARMONT J., *La renaissance du droit naturel*. Deuxieme edition, Paris, 1927
16. AVORNIC G., *Tratat de teoria general a dreptului*, vol. 2, Chișinău,

Tipografia Centrală, 2010

17. LOCKE J. *Al doilea tratat despre cărmuire. Scrisoare despre toleranță*. București Nemira, 1999

18. FOUILLEE A., *Histoire de la philosophie* Paris, Librairie Ch. Delagrave, 1919

19. *Declarația Drepturilor Omului și Cetățeanului* din 26 august 1789. <https://istoriiregasiite.wordpress.com/2011/03/18/declaratia-drepturilor-omului-si-ale-cetateanului/>

20. STERE C., *Curs de drept constituțional*, Chișinău, Cartier, 2016

21. PASCAL ONY, *Nouvelle histoire des idées politiques*, Ed. Hachette, 1989

22. GOERGESCU D. ș.a. *Marii filosofi ai lumii*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1995

23. J.-J.ROUSSEAU, *Discursul asupra originii inegalității dintre oameni*, Ed. Științifică, București. 1958

24. PHILIPPE MALAURIE, *Antologia gândirii juridice*, București, Ed. Himanitas, 1997

25. *Constituția statului Massachusetts*, din 1780. <https://worldconstitutions.ru/?p=492>

26. *Declarația de independență a SUA* (adoptată în unanimitate de Congres, la 4 iulie 1776, la Philadelphia) <http://www.hist.msu.ru/ER/Etext/indpndnc.htm>

27. *Declarația Universală a Drepturilor Omului* din 10 decembrie 1948. https://www.ohchr.org/EN/UDHR/Documents/UDHR_Translations/rum.pdf

28. *Constituția Republicii Moldov* Publicat : 29.03.2016 în Monitorul Oficial Nr. 78 art Nr : 140 Data intrării in vigoare : 27.08.1994 Constituția RM (parlament. md)

29. ARSENI A., P. BARBALAT, I. CREANGĂ, M. COTOROBAL, C. GURIN, G. SLUSARENCO, B. NEGRU, *Constituția Republicii Moldova comentată articol cu articol*, Vol. 1 Tiulul I. Principii generale, Ed. Civitas, Chișinău, 2000

30. NEGRU B., N. OSMOCHESCU, A. SMOCHINĂ, C. GURIN, I. CREANGĂ, V. POPA, S. COBĂNEANU, V. ZAPOROJAN, S. ȚURCAN, V. ȘTERBEȚ, A. ARMEANIC, D. PULBERE *Constituția Republicii Moldova: comentariu*, Ed. Arc, Chișinău 2012

„Antagonismul” în cadrul teoriei volitive a apariției statului între ideile...

31. HCC nr. 27 din 25.11.2010, MO nr. 247-251/28 din 17.12.2010.